

יוסף דעת

דף העשרה ללומדי 'הדף היומי'

נדריים, פרק אחד-עשר 'ואלו נדריים' (פז-צ)

'תוך כדי דיבור'

(פז). 'מי שיש לו חולה בתוך ביתו ונתעלף, וכמדומה שמת, וקרע ואחר כך מת – לא יצא ידי קריעתו... לא שנו אלא שמת לאחר כדי דיבור אבל בתוך כדי דיבור כדבור

דמי' – מוכח מכאן (ומעוד מקומות) שענין 'תוך כדי דיבור' אינו רק משך זמן למתן אפשרות חזרה או שינוי, אלא ענינו שהמעשה או הדיבור לא נחלט ונקבע מיד, אלא תלוי ועומד עד לאחר שיעבור 'כדי דיבור'. ולא אפשרות החזרה היא הסיבה לדבר זה, שמתוך שיכול לחזור, אין הדבר נחלט מיד, אלא להפך, משום שאין החלות נשלמה, אפשר עדיין לחזור – שהרי בקריעה על המת לא שייך ענין חזרה, ואף על פי כן מחשיבים אנו את קריעתו שנעשתה לפני המיתה כאילו נעשית אחר כך, כאילו נמשך המעשה לאחר עשייתו בעוד משך זמן של 'כדי דיבור'.

אמנם, אם כי אין המעשה נחלט אלא לאחר כדי דיבור, אם לא באה השתנות או דבר אחר הגורם פסול, חל הדבר למפרע כבר משעת המעשה או הדיבור ממש. ולכן, המקדיש דבר, ומעל בתוך כדי דיבור מהקדשו, הרי זה מועל (אם לא חזר בו מן ההקדש בתכ"ד), ואין אומרים לא חל ההקדש אלא

כעבור כדי דיבור. (עפ"י אחיעזר ח"ב כה, ג ח)

בסגנון אחר: 'תוך כדי דיבור' הוא משך הזמן של שני דברים סמוכים שייחשבו שבאו בבת אחת. 'לאחר כדי דיבור' – הרי הם כבאים בזה אחר זה. ומצאנו כן בכמה מקומות, שאף שאין הדברים באו כאחד ממש נחשבים הם 'בבת אחת' – ע' תוס' כתובות (ל: ד"ה ל"צ מהריצב"א) לענין 'קם ליה בדרכה מיניה'. (ובשו"ת מהר"י ברונא (קטו), לענין השוכר מילדת ליילד את האשה, ונולדו תאומים, אם נולדו יחדיו בתוך כדי דיבור, משלמים לה שכרה כשכירות לידה אחת (אלא שמוסיפים לה שכר על קבלת התינוק השני, ע"ש). הראנו לדעת שענין 'תוך כדי דיבור' שייך גם בפעולות סתמיים שאינם פועלים חלות-דין כלשהו כקנינים וכו' וכן בדברים שלא שייכת בהם חזרה מן המעשה. (עפ"י שערי ישר ה, כב; גליוני הש"ס כאן; אגרות משה או"ח ח"ב נז).

עד כאן בנוגע לגדרו של הדין, אולם בטעם שנקבע זמן זה, נאמרו סברות שונות; או מפני שאין אדם גומר ומחליט בדעתו בהסכמה מלאה, עד שיעבור 'כדי דיבור' למעשהו או לדיבורו (ר"ף); או שתקנו חכמים שהות לתלמיד הלוקח מקח, לתת שלום לרבו ולא יפסיד מקחו, והשוו מידותיהם לכל הדברים, גם כשאין טעם זה שייך (רבנו תם) ולטעם זה אין החזרה מועלת אלא מדרבנן, וכבר הקשה הר"ן כיצד עקרו בכך דין תורה בקום ועשה? וכתבו שאכן במקומות מסוימים עקרו דין תורה אף בקום ועשה מטעמים שונים (ע' בשטמ"ק כאן; נמו"י; רדב"ן, בלשונות הרמב"ם פת; אמרי בינה הל' נדריים ה; שלמי נדריים); טעם נוסף: אמרו חכמים שכדי שיעור זה עדיין 'רחושי מרחשן שפוותיה' דבור ראשון, וכאילו הוא מדבר עדיין (ריטב"א); עוד טעם: אין אדם משנה דעתו במשך שהות זמן קצרה כל כך, ואם בכל זאת חוזר מדבריו, נידון הוא כטועה בהחלטתו (ע' אבני נזר אה"ע קפו – בדעת הרמב"ם בהל' שבעות ב, יז), או שלא עיין מספיק בשעת מעשה ולא החליט הדבר, ורק עתה הגיע לסוף דעתו (גליוני הש"ס' עפ"י תמורה כה:).

כמובן, אין כל הטעמים שייכים בכל מקום, ואפשר שחלק מן הטעמים משלימים אלו את אלו, וכבר האריכו האחרונים ז"ל בספריהם בענין זה ובהשלכותיו. (ע"ע: קצות החושן כה; מנחת חינוך ל; סט; דברי יחזקאל כז).

הערות ובאורים בפשט

(פז): 'זרמינהו: "בלא ראות" – פרט לסומא, דברי רבי יהודה... – הר"ן פרש שהנידון כאן אם 'מקצת ידיעה' נחשבת כידיעה, וזהו הקשר בין דין משנתנו לדין רוצח בשגגה. ויש להוסיף שמוזה שמרבה רבי מאיר סומא, מוכח שנחשב כשוגג שאם לא היה 'בר מידע' כלל, לא היה חייב גלות, שגרוע הוא מן האנוס (ואף לרבי יהודה משמע כן, מדמצריך לו מיעוט). אף כאן, כשלא ידע מענין ההפרה כלל, לא נחשיבנו משום כך כחרש שלא שמע את הנדר (שדינו שיכול להפר אף לאחר זמן רב אם החל לשמוע ולדבר, כמו שאיתא בירושלמי, הביאו הרא"ש לעיל עב.), אלא הרי הוא כשוגג, ושוב לא יוכל להפר לאחר יום שמעו. (עפ"י חזון איש קלו)

(פח): 'המדיר הנאה מחתנו והוא רוצה לתת לבתו מעות, אומר לה: הרי המעות האלו נתונין לך במתנה ובלבד שלא יהא לבעליך רשות בהן' – הקשה הט"ז (יו"ד רכב,ג), כיון שאסור לו לחתן ליהנות משל חמיו, למה ייאסר הלה לתת לבתו בסתם, הרי חתנו לא יהנה במאומה מאותה המתנה? ותירץ, כיון שמן הדין זכה במתנה שנתנו לאשתו, נחשב שקיבל הוא מתנה מחמיו וחזר ונתנה לאשתו. ומטעם זה כתב, שאפילו אם החתן גם הוא ידיר עצמו מחמיו, לא ישתנה הדין, שהאיסור הוא בעצם הקבלה, גם אם לא יהנה מן הנכסים, וזה דלא כה'פרישה'. אך קשה לפי זה, מדוע צריך תנאי מפורש שלא יזכה, הרי ודאי לא ניתחא ליה לקנות את הנכסים ולעבור על איסור הנדר, ובפרט שאין לו מהם שום הנאה? (ואף ללא דברי הט"ז יש להקשות כן, כדהקשו המפרשים, אלא שלהט"ז מתחזקת הקושיא ביותר).

עוד הקשה ב'מחנה אפרים' (הל' זכיה מהפקד ד): לשיטת הרשב"א שאין זכיה באיסורי הנאה, ואף באיסור הנאה של נדר – התנאי כולו מיותר כאן, שאף אם ירצה לא יוכל לזכות במתנת אשתו? ותירץ על כך ב'נתיבות המשפט' (ערה,א) על פי מה שכתבו הראשונים, שהבעל שזוכה במה שזכה אשתו, ממנה הוא זוכה, שהרי יש לה יד לזכות (ולא כעבד שאין לו 'יד' לעצמו), אלא שזיכו חכמים לבעל אכילת פירות ממה שזכתה היא. והרי המדיר את נכסיו על חבירו וזכה אחר בנכסיו, מותר לו למודר להנות מאותם נכסים, שלא הדיירו אלא 'מנכסיו' ולא כשיצאו מרשותו (ע' לעיל מב). אף כאן, ללא שהיה תנאי מפורש, זוכה בהם החתן, שמאשתו הוא זוכה ולא מחמיו. אלא שלפי זה קשה להפך, מדוע צריך תנאי, אם מן הדין מותר לו להנות מן הנכסים? וכבר הקשה כן הרא"ש בפירושו כאן, וכתב שכיון שהבעל זוכה בפירות המתנה שנותנים לאשתו, כאילו נתן לבעל עצמו, וזה לכאורה דלא כה'נתיבות', וחזרה קושית ה'מחנה אפרים' למקומה.

ונראה ליישב: כבר כתבו הראשונים (ע' רא"ש ותוספות לעיל מג.) שזה שהתירו למודר הנאה מחבירו לתת לאחר לשום מתנה וחזר הלה ונתן למודר, לא התירו לעשות כן אלא כש'אין לו מה יאכל' (כלשון המשנה שם. ואף התוס' בכתובות ע: שחולקים, לא חלקו אלא בשאר מתנות ולא במקום שמוכח ונראה לכל שהמודר יזכה במתנה מיד). ואם כן, כאן כיון שבאמת אם יתן מתנה לבתו, יזכה בה החתן ויהיה מותר בהנאתה, שהרי אין הוא זוכה מחמיו אלא ממנה (כמוש"כ הנתיבות), הצריכו כאן תנאי כדי להתיר לכתחילה לעשות כן. ואכן, בדיעבד אם נתן לבתו ללא שום תנאי, מותר לחתן להנות. וכן יש לדייק מלשון הרמב"ם (בהל' נדרים ז,י), שאיסור זה אינו אלא לכתחילה בעצם הניתנה, ולא איסור הנאה מן המתנה. (וכן יש לפרש דברי הרא"ש, שבא להסביר מדוע כאן אסרו לכתחילה, שלא כבמדיר הנאה 'מנכסיו' ששם מותר לכתחילה ליתנם לאחר). ('חידושי הגר"ר בענגיס' זצ"ל, סי' כו. וע"ש שמפשטות לשון השו"ע משמע שהנכסים אסורים, אך דחק בלשונו לפרש אחרת. אמנם מדברי הט"ז הנ"ל מתבאר שהנכסים אסורים על הבעל, ואפשר שאינו אלא מדרבנן, שבכלל האיסור לתת לבתו, אסרו גם להנות מהם אם יתנם, אך מעיקר הדין מותר כדברי ה'נתיבות').

(פח:–פט.) 'ונדר אלמנה וגרושה יקום עליה – כיצד?... – לפי מסקנת ההלכה, שהקובע הוא זמן אמירת הנדר ולא זמן חלותו, יש להבין את סדר הכתובים שבפרשת נדרים, שלכאורה תימה למה הקדים לכתוב 'ונדר אלמנה וגרושה' לפני 'אם בית אישה נדרה', הרי באלמנה מן הנישואין הכתוב מדבר (כמבואר בספרי, ובפירש"י עה"ת) והיה ראוי להכתב בסוף? אלא בא הכתוב לומר, ש'אם בית אישה נדרה' את אותו 'ונדר אלמנה וגרושה', היינו, שנדרה בזמן שהיתה נשואה נדר שזמן חלותו לכשתתאלמן או תתגרש, אותו נדר בעלה מקימו ומפירו. (שמע שלמה' לר"ש אלגאזי ו- תלמיד ה'פרי חדש', רב ודיין בירושלים ובמצרים 'היה אפטרופוס גדול לעניים... והכנסתו רובה כמעט היה מחלק לעניים וצנועים ות"ח. והסידותו ושקידתו בתורה היה להפליא, וכמעט שלא נסתכל אלא בד' אמותיו. ויחי קרוב לתשעים שנה' – שם הגדולים). וע' בספר 'סוד ה' ליראיו' (לר"י גינזבורג שליט"א) עמ' תכו ואילך – באור סדר הכתובים ע"ד האמת).

(פט. צ.) 'אביי אמר: אפילו תימא רבי ישמעאל, מתניתין תליא נפשה ביומי, ברייתא תליא נפשה בנישואין... – רש"י פרש שהחילוק הוא אם נחשבת כנודרת על דעת בעלה אם לא. והר"ן פרש שלא אמר רבי ישמעאל אלא כשאין אפשרות שיחול הנדר באותה רשות, אך אם אפשר שיחול באותה רשות, מודה הוא שהולכים אחר זמן אמירת הנדר. ומתוך דברי הרשב"א בתשובה (בתשובות המיוחסות לרמב"ן, רעא) למדנו פירוש נוסף:

הרשב"א נשאל (בה"ה סח ובמיוחסות שם) על פלוני שנשבע שאם חמיו לא יפרע לו את חובו עד הפסח, לא ישהה באותו מקום בחג השבועות. חמיו לא פרע את חובו עד הפסח, והשאלה האם אפשר להתיר לו שבועתו לפני העצרת, או שמא אי אפשר להתיר עד שתחול השבועה בפועל, דהיינו כשיכנס החג. ורצה הרשב"א בתחילה להוכיח מדברי אביי כאן, שלא אמרו אין חכם מתיר לפני שחל הנדר, אלא דוקא במחוסר מעשה, כבנדרה 'לאחר שאתגרש' שכל עוד לא נעשה המעשה, לא חל הנדר, אבל במחוסר זמן בלבד, כנדר 'לאחר ל', הנדר כבר חל מעתה, אלא שהאיסור בפועל לא יתממש רק אחר כך. וזו כוונת אביי, שלא אמר רבי ישמעאל ללכת אחר חלות הנדר אלא ב'לאחר שאתגרש' או 'לאחר שאנשא', אבל בנדרה לזמן מאוחר, הזמן 'ממילא קאתי', ונחשב שכבר חל. (אמנם, במסקנתו כתב הרשב"א לחשוש לדברי רב חסדא, שאין לחלק בהכי, ואף אביי לא אמר אלא בדרך דחיה, 'אפילו תימא', ולא בדוקא. וע' בר"ן (להלן צ): ובשלחן ערוך (רכח, יח ובנו"כ), שהובאו שתי השיטות, אם 'מחוסר זמן' נחשב שחל הנדר).

(פט:) 'ההוא גברא דאיתסר הנייתא דעלמא עליה אי נסיב איתתא כי לא תנייא הילכתא... – מבואר כאן שהנודר נדר על תנאי, גם כשעדיין לא נתקיים התנאי, אין יכול לחזור בו מנדרו אלא זקוק להכס להתירו. ואין דין הנדרים כקידושין וגירושין, ששם המקדש לאחר ל' יכול לחזור בו בינתיים, 'דאתי דיבור ומבטל דיבור'. אך קשה, מדין המקדיש עולה לאחר ל', שלולא הטעם ש'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט', היה יכול לחזור בו קודם שעברו שלשים יום (ע' לעיל כט: ובראשונים), והלא ההקדשות בכלל הנדרים הם? (וע' מתנה אפרים הל' נדרים, יב).

ויש לבאר: אין מועילה חזרה אלא בחלות שהאדם פועל, שנתנה תורה כח ויכולת לאדם לקבוע דבר, כקידושין וגירושין. וכן בהקדשות, על ידי שמקדיש חפץ בדיבור פיו, הרי הוא נעשה מיוחד עבור שימושי גבוה או לצרכי עניים, ולכן אם עדיין לא נקבע הדבר, יכול דיבור אחר של האדם לבטל דיבורו הקודם. לא כן נדרי איסור, כיון שכל מהותם הוא איסור בלבד, אי אפשר להחשיב שהאדם פעל מאומה בחפץ, כי כל ענינו של האיסור הוא אזהרת התורה, ומשום כך אין ביד האדם בדיבורו לבטל את האיסור, שלא הוא שהחילו אלא התורה. (שערי ישר ה, כא. וראה 'בית ישי' סי' ע)

(צ.) 'אין חכם מתיר כלום אלא אם כן חל הנדר, דכתיב "לא יחל דברו". ר"ן: 'לא יעקור חלות דברו'... וע' בריטב"א ובשאר מפרשים. אפשר שדורש לשון 'יחל' – הסרת דבר שחל (כלשון הכתוב 'יחולו על ראש מואב'), כשאר שרשים בלשון הקודש המשתמעים במשמעות דבר והיפוכו, כ'לשרש' ו'לסקל' ו'לתרום'. ומזה דרש שאין אחרים מיחלין לו אלא במה שכבר חל.

(צ:) 'בראשונה היו אומרים שלש נשים יוצאות ונוטלות כתובה... חזרו לומר שלא תהא אשה נותנת עיניה באחר ומקלקלת על בעלה' – שיטות חלוקות בין הראשונים בבאור משנתנו; יש אומרים שמדין תורה נאמנת אשה לאסור עצמה על בעלה, מדין 'שויא נפשה חתיכה דאיסורא', אלא שלצורך השעה עקרו חכמים דין תורה, שלא נאמינה, או שהפקיעו החכמים את הקידושין למפרע, ונמצא שבאותה שעה שזינתה – פנויה היתה. ויש סוברים שכיון שנתקלקלו הדורות והיתה הרמאות בדבר מצויה, שוב אינה נאמנת אף מדאורייתא. שיטה אחרת סוברת שכיון שמשועבדת לבעלה, אין בכוחה להפקיע שעבודה, אלא שתקנו במשנה ראשונה להאמינה, וחזרו וביטלו תקנה זו והעמידו הדין כדמעיקרא. (ויש מי שכתב שאין כאן כלל ענין 'שויא אנפשה' וכו', לפי שאינו מוזהר באיסור זה של זונה לכהן אלא הבעל ולא האשה. ותמהו הראשונים על שיטה זו והסבירוהו האחרונים בדרכים שונות – ע' נוב"י אה"ע קמא ע, תנינא כג; אג"מ אה"ע ח"א טו וח"ב ד; ביצחק יקרא' (מהדו"ק) מב – בשם הגר"ח שמואלביץ, ועוד).

ממחלוקת זו יש ללמוד לכאורה, שהאוסר על עצמו דבר מה, ובכך הוא חב לאחרים (לא בדרך גרם, אלא באופן ישיר) – תלוי הדבר בשיטות הראשונים אם יש לנו להאמינו ולאסרו בדבר אם לאו. אלא שיש להגביל ולומר שכל זה דוקא כשהאדם טוען שידוע בוודאות בעצמו באותו איסור, ולא מפני שמאמין לאחר וכדומה, שאז לכולי עלמא אין להאמינו בדחב לאחריו. (עפ"י שער המלך, אישות ז, טו) וכן יש לומר שגם האוסרים לא אסרו אלא במקום שהאדם עדיין עומד בדיבורו, שעל אף שמשועבד לאחרים, אי אפשר להאכילנו דבר האסור לו, אבל במקרה שחזר בו מדבריו הראשונים, אם הוא 'חב לאחריו' – מותר. (עפ"י אור לציון אה"ע א. ותמה על הפמ"ג (יו"ד סו"י א) שלמד מכאן בפשיטות שאין דין 'שויא אנפשה' בדחב לאחריו, ולא הזכיר שיטות הראשונים. וע"ע: בית מאיר אה"ע קטו; ש"ש ו, יט; פרי יצחק ח"ב לח)

'ככתבם וכלשונם'

(פט.) 'תשע נערות נדרהן קיימין...' – כתבו הראשונים שאין חידוש בפירוט כל אלו הנערות. אלא נקט התנא כל אותן הנשים שנדרהם קיים. ובירושלמי איתא: 'שתים הן (יתומה ובוגרת), ולמה תנינן תשע? בשביל לחדד את התלמידים'.

על אודות אריכות לשון הנמצאת לעתים בדברי חז"ל בשאר מקומות, כתב ה'חזון איש' באגרתו (ח"א ל): 'מה דהאריכו חז"ל לפעמים, יש בהן ענינים נסתרים. ועל דרך הפשט מדרך השמח להרבות בדברים, וכאשר נפלאו באהבת התורה, ואמרו 'לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה'. ו'קצרה' מיקרי זה שאינו מכביד על האדם נגד טבעו, ואם הטבע רוצה להאריך אין לעצור בעדה, כמו מי שהילוכו מהיר קשה לו ללכת לאט לאט. והלכך מדרך לומר 'זו אף זו' 'ואין צריך לומר זו' שמשמחות את הלב אריכות בדברים קלים בחליפת גווניו. ונאמר "זמירות היו" וגו', וגם מועיל לזכור את הדברים...!'

**נשלמה מסכת נדרים
בעזר א-ל יוצר הרים
המאיר לארץ ולדרים**

ליקט וערך: יוסף בן ארזה, רח' הרב משקלוב 6, ירושלים. טל' 02-518128
נדרים / 21. ניסן ה'תשנ"ג

גליון זה נתרם לעילוי נשמת
זקני ר' יצחק ב"ר יוסף צימבליסטה ז"ל